

SIYASAL BİLİM ve HUKUK

TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKENLER (1923 - 1968) II

Doç. Dr. A. Halûk ÜLMAN
Dr. Oral SANDER

Bu başlığı taşıyan birinci yazımızda¹ bir ülkenin dış politikasını etkileyen çok çeşitli faktörler bulunduğunu söylemiştik. Gerekte, her tarih incelemesi büyük ölçüde etken ve nedenlerin incelemesidir. Bir ülkenin dış politika tercih ve davranışlarını inceleyen tarihçinin, ya da daha genel bir deyişle siyasal bilimcinin kendisine en sık sorduğu, «neden» sorusudur.

Ancak, bu yöntemle yola çıkan bir araştırmacının karşılaşacağı en büyük güçlük, bulacağı etkenlerin çok fazla ve değişik olmasıdır. Kimi uzun, kimi kısa süreli etkide bulunan *ekonomik*, *politik*, *ideolojik* ve *kişisel* etkenler, araştırmacının olaylara yaklaşımını ve başlangıçta ortaya koyduğu amacın kesin sınırlarını çizmesini güçleştirir. Bu güçlüğün ortadan kaldırılabilmesi için etkenlerin belirli bir bakış açısına göre bir sıraya konulması ve bunlar arasında bir çeşit hiyerarşi kurulması gerekir. Bu yöntem sonucu bir dış politika davranışını biçimlendiren bir, ya da bir kategori etken ortaya çıkar. Bu araştırmacının yorumu ve ana temasıdır. Zaten hemen hemen her tarihi sav bu etkenlerin öncelik sırası çevresinde döner. Kısa belirtmek gerekirse, bir dış politika araştırmacının ana görevi, kendi sorduğu sorulara bulduğu cevapların *çokluk* ve *karışıklığı*, *azlık* ve anlaşılır biçimde *basitliğe* ve *düzene* indirgemesidir.²

(1) Bak.: A. Halûk Ülman, «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968), I,» *S.B.F. Dergisi*, C. 23, S. 3 (1968), ss. 241-273.

(2) E. H. Carr, *What Is History?* Penguin Books Ltd., 1961, ss. 87-90.

İşte, bu yazı dizisi ile yapmak istediğimiz Türk dış politikasına yön veren çok çeşitli etkenler arasında en önemlileri bulup, bunları belirli bir önem sırasına göre saptamaktır. Bundan önceki yazıda *güvenlik endişesi* ile *coğrafi konumun* Türk dış politikasının saptanıp yürütülmesinde oynadıkları rolü incelemeye çalışmıştık. Bu yazımızda ise, Türk yöneticilerinin yönetim felsefelerinin ve ekonomik zorunlulukların rolünü incelemek istiyoruz.

YÖNETİM FELSEFESİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türk devlet adamlarının yönetim felsefeleri, özellikle 1930 yıllarından sonra, Türk dış politikasını devamlı olarak biçimlendirmiş olan etkenlerdendir.

Yönetim felsefesi dediğimiz zaman anlaşılması gereken, en yalın biçimi ile, devleti yönetenlerin iç ve dış politika görüşleridir. Türk yöneticileri Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Batılı örneklerle uygun *liberal devlet biçimlerini benimsemişler*; hattâ bunların arasında en gelişmiş olan demokratik devlet modelini Türkiye'de gerçekleştirmeyi daha ilk günden başlayarak amaç edinmişlerdir.

Bu tutumun dış politikadaki doğal sonucu, önce Batılı devletlere karşı duyulan yakınlık, daha sonra da bunlarla yapılan işbirliği olmuştur. Türk devlet adamları, çeşitli dönemlerde değişen ve biçimlerde de olsa, 1930'lardan başlayarak Batılı devletlerle işbirliğini aramışlardır.

Atatürk'ün Anti-Emperyalizm Anlayışı

Türk ulusunun 1919-1923 yılları arasındaki Bağımsızlık Savaşı, Batılı devletlere karşı verilmişti. Bir yandan bu gerçek, öte yandan Sovyetler Birliği'nden yardım alma gereği yüzünden, Mustafa Kemal bu savaş sırasında zaman zaman anti-emperyalist temalar işlemiştir. Örneğin, Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında yaptığı konuşmalarda Türk ve Sovyet devrimleri arasında benzerlikler kurmuş; Türk ulusunun yaptığı mücadelenin bütün esir Doğu uluslarının mücadelesi olduğunu söylemiş ve Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bu uluslara örnek olacağını ileri sürmüştür.³

Fakat, Mustafa Kemal'in Anadolu'da giriştiği hareket Batılı devletlere karşı olmakla beraber Batılı devlet anlayışına karşı bir

(3) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Ankara, 1962, s. 40.

hareket değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın ortalarına doğru başlayan Batı müdahalesi ülkenin kurulu iç düzenini sarsmış ve zayıflatmıştı. Avrupa ticaretine ve sermayesine açılan kapıdan giren Batı kapitalizminin ve böylece liberal Batı düşüncesinin etkisi ile ortaya çıkan toplumsal karışıklık (Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet hareketleri) bir iki kuşak Osmanlı aydınını etkilemişti. Türk Bağımsızlık hareketi, Batının fikirleri ile Batıya karşı mücadeleye girişen, bu ilerici ve liberal milliyetçi grupları içermekteydi. Mustafa Kemal böyle bir grup aydın içinde yetişmiş bir önderdir.⁴ Bu bakımdan, Mustafa Kemal «emperyalizmi yeneceğiz» derken Batının ekonomi ve siyaset düzenini reddetmeyi değil, onun ekonomik ve siyasal üstünlüğünden arınmayı anlamıştır. Yoksa, 1789 Fransız Devriminin getirdiği klâsik hak ve özgürlüklerle liberal düzeni savunan Batılı yazarların etkisi altında olan Mustafa Kemal, Türkiye'de Batılı modellere uygun bir devlet örgütü kurmayı kaçınılmaz görmüştür. Yine bu nedenle, Rusya'da kurulan sosyalist düzeni Türk toplumu ve düşünce hayatına uygun bulmamıştır.

Türkiye 1930'lardan Sonra Batıya Yaklaşıyor

Mustafa Kemal'e göre, çağdaş uygarlığın beşiği Avrupa'dır ve uygarlaşmak isteyip de Avrupa'ya yönelmemiş tek ulus yoktur. Ülkeler çeşitli, fakat uygarlık birdir. Bu da Avrupa uygarlığıdır. Bir ulusun ilerlemesi için bu tek uygarlığa katılması gereklidir. Gene Mustafa Kemal'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, Batıya karşı kazandığı zaferlerden çok mağrur olarak kendini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu, tekrar edilmemesi gereken bir yanlıştır.⁵

Böyle olunca, üzerindeki Batı tehdidi kalktığında, Türkiye'nin 1390 yıllarından başlayarak Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak istemesini olağan karşılamak gerekir. Bilindiği gibi, 1930 yılı, Türkiye ile Batılılar arasında Lausanne'dan kalan son dikenli anlaşmazlığın da çözüldüğü yıldır. 1926 yılında Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul anlaşmazlığı Türkiye'nin gerilemesi sonunda çözülmüş; 1928 yılında Fransa ile Osmanlı borçları konusunda bir anlaşma yapılmış; 1930 yılında da Yunanistan'la ahali değişimi konusunda kesin çözüme varılmıştır. Eğer bu yıldan başlayarak Türk

(4) G. Barraclough, **An Introduction to Contemporary History**, London, C. A. Watts and Co. Ltd., 1966, ss. 157-158.

(5) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt III, Ankara, 1954, ss. 67-68.

dış politikasında Sovyetler Birliğinin yanısıra Batıya doğru da bir yönelme görülüyorsa, bunun nedenlerinin arasında Atatürk'ün yönetim felsefesi de vardır. Biraz ileride, aynı yönelişte ekonomik etkenlerin de payı bulunduğunu göreceğiz.

Bu sıralarda yalnız Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak değil, fakat Avrupa topluluğu içinde yer almak da, Türk yöneticileri için son derece önemli bir amaç olmuştur. O kadar ki, Fransız Dış İşleri Bakanı Briand'ın 1930'larda ileri sürdüğü Avrupa Birliği dışında bırakıldığında Türkiye şiddetli tepki göstermiştir. O günlerde yayınlanan Türk gazetelerine şöylece bir göz atmak ve «*Biz Avrupalı değil miyiz?*» itirazlarını okumak Türkiye'nin tepkisinin içtenliğini anlamaya yetecektir.

Burada bir noktaya daha değinmek gerekiyor: Türk dış politikasında 1930 yılında başlayan Batıya yönelme ile birlikte, iç politikada da bir «çok partili düzene geçiş» denemesi yapıldığını görüyoruz. Bu deneme ile birlikte, kısa ömürlü *Serbest Fırka* kurulmuştur. Lord Kinross'a göre bu, Atatürk'ün Türkiye'yi Batıya kabul ettirmek için attığı bir adımdır.

Batıya Bağlanmanın İlk Adımları : 1945-1950 Devresi

Güvenlik endişesi ve yönetim felsefesi, 1945-1950 yılları arasında Türk dış politikasını beraberce, birbirlerini de karşılıklı olarak etkilemişlerdir denilebilir.

Kesinlikle belgelenmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin 1945 yılında yeniden çok partili düzen denemesine girmesini, Sovyetler Birliği karşısında Amerikan desteğini kazanmak isteğine bağlamak yanlış olmayacaktır sanırız. A.B.D.'nde Truman Doktrininin gerek Kongre ve gerekse kamuoyunda tartışması yapılırken, Doktrin aleyhine tutum alanların en etkili savı, Yunanistan ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı idi. Bu tip «tutucu» hükümetlere yardım ederek «hür dünya»yı savunmanın anlamı yoktu ve hattâ bu iki ülkenin, bir anti-demokratik hükümet biçiminden diğerine geçmek demek olacağından, komünist olmalarında da bir sakınca olamazdı.⁶ Truman ise, bu muhalefet havasını dağıtabilmek için, Doktrin'in A.B.D. için stratejik bakımdan yararlarının yanısıra, Türk Hükümetinin 1946'dan beri tam demokratik bir düzene geçmek için çaba gösterdiğini ısrarla tekrarlamak gereğini duymuştur. Hattâ,

(6) Robert H. Ferrell, *American Diplomacy, A History*, New York, W. W. Norton and Co., Inc. 1959, s. 446.

Ankara'da işbaşına gelecek olan hükümetlerin şimdikinden çok değişik nitelikte olacağını da söylemiştir.⁷

Her ne pahasına olursa olsun Truman Doktrini yolu ile hem güvenliğini sağlamak, hem Batıya bağlanmak, hem de ekonomik ve askerî yardım almak isteyen Türk hükümetinin bu tartışmalardan etkilenerek çok partili rejime geçişi hızlandırması bize akla yakın görünmektedir. Buna karşılık, bir kez çok partili düzene geçildikten sonra da bu gelişme Türk dış politikasını bugüne dek etkilemiştir. Bu etkinin, Türk dış politikasının uygulanmasında ilginç sonuçları olmuştur. Biraz ilerde değineceğimiz NATO'ya girişin dışında, Türkiye, 1949 Ocak ayında Endonezya sorununu görüşmek üzere Yeni Delhi'de toplanan ilk Asya Siyasal Konferansına katılmayı reddeden tek Asya devleti olmuştur. Endonezya'ya yakınlık duyduğunu belirten Türk Hükümeti, Avrupalı ülke olarak bir Asya konferansına katılmaya hak kazanmadığını öne sürmüştür.⁸ Böylece Türkiye, Asya-Afrika devletlerine sırtını 1955 Bandung Konferansında değil, NATO'ya, yani Batı savunma sistemine girmesinden önce, 1949 yılında çevirmiştir.⁹ Bu davranışlarda Batıya dönük bir yönetim felsefesinin önemli payı olsa gerektir.

NATO'ya Girişin Nedenleri

Güvenlik açısından, Türkiye'nin NATO'ya giriş nedenlerini bundan önceki yazımızda incelemiş bulunduğumuzdan burada tekrarlamaya gerek yok. Bu örgüt kurulduğu andan başlayarak Türkiye'nin NATO'ya girmek istemesini ve bu yolda çalışmasını, özellikle II. Dünya Savaşından sonra izlemekte olduğu dış politikanın bu açıdan mantıkî bir uzantısı olarak kabul etmek gerekir. Ancak, Türkiye'yi on yıl yönetecek olan Demokrat Parti'nin bu işe yönetim felsefesi açısından da büyük bir önem verdiğini ayrıca be-

(7) *Ibid.*, s. 447.

(8) Oral Sander'in henüz basılmamış doçentlik tezi çalışmasından.

(9) Ayrıca, Türk dış politikasını etkileyen ilkelerin aydınlatılması açısından Türkiye'nin İspanya ile ilişkileri de önemli bir örnektir. Birleşmiş Milletler 1946'da üye devletlere Madrid'teki diplomatik temsilcilerini geri çekmeyi tavsiye ettiği zaman bu tavsiyeye ilk uyan devlet Türkiye olmuştur. 5 Kasım 1950'de ise Birleşmiş Milletler bu kararı kaldırdığında Türkiye'nin İspanya Büyükelçisi aynı gün Madrid'e gitmiştir. Bu davranış, Türkiye'nin İspanya'daki rejime tepkisinden çok, «geride kalmamak; diğer Batılı devletlerin ne şekilde hareket edeceğini, önceden tahmin edip onlardan önce davranmak» ile açıklanabilir. G. L. Lewis, *Turkey*, New York, Frederick A. Praeger, 1955, s. 145.

lirtmekte, onun on yıllık dış politika uygulamasını daha iyi anlamak açısından yarar vardır.

NATO'nun kurulmasıyla birlikte Türk dış politikasını yönetenlerin bu örgüte katılmak için yaptıkları çalışmalar, bunun Türkiye'de sosyalist bir düzen kurmak olasılığının çok uzun bir süre için ortadan kalkması demek olacağını düşünen solcular tarafından endişe ile izlenirken, bu çalışmaların başarısızlığa uğraması da o sıralarda henüz muhalefette bulunan Demokrat Partiyi kuşkulandıyordu. D.P.'nin bu kuşkusunun iki kaynağı olsa gerekir: Birincisi, liberal bir ekonomik düzen anlayışını benimseyen bu parti, Türkiye Batıya bağlanmadığı takdirde böyle bir düzenin kurulmasını ve yaşamasını çok güç görmüş olmalıdır. İkincisi, D.P. Türkiye'nin NATO'ya girmesini ülkedeki demokratik rejimin ve bu arada kendisinin varlığı için kaçınılmaz saymıştır. Gerçekten, o sıradaki demeçlerden anlaşılıyor ki, 1946 seçimlerinde dönen dolapları bir türlü unutamayan Demokrat liderler, bundan önceki çok partili düzen denemelerinin ulaştığı sonuçları da hatırlayarak, İnönü yönetiminin, iktidarın elden gideceğini anlayınca demokrasie «paydos» demesinden korkmuşlardır. Batılı demokrasilerin «ortak cephesi» demek olan NATO'ya katılmak, iktidarı muhalefete karşı böyle bir oyun oynamaktan alıkoyabilirdi. Nitekim, 1950 seçim kampanyası sırasında D.P. konunun güvenlik yönü üzerinde durmaktan çok, iç politika yönü üzerinde durmuş ve Cumhuriyet Halk Partisini Türkiye'yi «Batılı demokratik cephe» dışında bırakmakla suçlanmıştır.¹⁰

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra ilk iş olarak seçim kampanyası sırasında büyük bir sorun yaptığı bu girişi gerçekleştirmeye çalışmış ve başarmıştır.¹¹ İktidarın ilk günlerinde çıkan Ko-

(10) Gerçekten, Türk hükümeti için NATO, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamak için girdiği bir savunma örgütünden öteye bir anlam taşımaktaydı. Demokrat Parti için NATO'nun anlamını Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü şöyle açıklamıştı: «Biz bu antlaşmaya resmen iltihak edeli ancak bir buçuk ay oldu, fakat ahlâk ve medeniyet prensiplerine bağlılık bakımından son derece idealist olduğu kadar tehlikeli ve hadîsatın icabatını görmek ve ona göre hareket etmek bakımından gayet realist olan Türk milleti aynı idealistliğin ve realistliğin muhassalası olan Atlantik antlaşmasının hakiki manasını da başından beri çok iyi anlamıştı.» **Aynı Tarihi**, No. 221, Nisan 1952, s. 92.

(11) A. Menderes 11 Ekim 1951'de verdiği bir demeçte NATO'ya bağlanmanın nedenlerini açıkça belirtiyor: «Tarihin eşini kaydetmemiş olduğu büyük tehlike karşısında münferiden savunmalarına imkân olamayacağını anlayan küçük büyük Batılı hür memleketler varlıklarını ve

re Savaşına 4500 kişilik bir Türk birliğini yollamak kararını alması da, bize kalırsa, kollektif barış sloganına olan bağlılığından çok, bu amaca yönelik bir davranıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye'yi yöneten Demokrat Parti Batı bağlılığını kendi iktidarı için kaçınılmaz, zorunlu bir iç politika gereği yaptıktan ve bir kez NATO'ya katıldıktan sonra, bunu bir dış politika ilkesi olarak da geliştirmiştir. O kadar ki, Sovyetler Birliği'nin 1953 yılında Türk toprakları üzerindeki isteklerini geri aldığı söylemesi, «barış içinde birarada yaşama» politikasının yalnız sözde kalmayıp 1957'lerden başlayarak gelişen çekirdekli denge sonucunda uluslararası hayatın düzenleyici ilkesi durumuna gelmesi, eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları sonunda dünyada üçüncü bir blokun belirmesi, Demokrat Partinin dış politika tutumunu etkilememiştir.

Demokrat Partinin Dış Politika Görüşleri

Demokrat Parti yöneticilerinin Batıya bağlılığı bir iç politika gereği ve zorunluluğu saymaları sonucunda geliştirdikleri dış politika görüşleri şöyle özetlenebilir :

- (i) Dünya barışı bölünmez bir bütündür. Bir ülkenin kendi güvenliğini tek başına sağlaması mümkün olmadığı gibi, bunu, içinde bulunduğu blokun genel güvenliğinden bağımsız olarak düşünmesi de mümkün değildir.
- (ii) «Barış içinde birarada yaşama ilkesi» Sovyet dış politikasında bir strateji değil, bir taktik değişikliğidir. Sovyetlerin amacı, dün olduğu gibi bugün de, bütün dünyayı kendi egemenlikleri, hiç değilse denetleri altına koymaktır.
- (iii) Sovyet amacı değişmediğine göre, iki blok ülkeleri arasında ikili görüşmeler yapılması ve ikili anlaşmalara gidilmesi dünya durumunu düzeltmeyeceği gibi Batının zayıflamasına, parçalanmasına yol açacaktır. Bu nedenle, bu gibi görüşmeler ve anlaşmalar söz konusu olamaz.

millî ananelerine dayanan demokrasi rejimini birleşerek korumak maksadıyla Atlantik Paktını vücuda getirdiler...» (İtalikler bizimdir). *Ayn Tarihi*, No. 215, Ekim 1951, s. 50. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ise şöyle diyor : «Herşeyden önce, hür memleketlerle olan tesanüdümüzü göstermek ve bu memleketlerin teşkil ettiği cephede bize düşen mesuliyet hissini deruhte etmek istedik.» *Ayn Tarihi*, No. 216, Kasım 1951, s. 36.

- (iv) Sovyet amacı değişmediğine göre, tarafsızlık diye bir dış politika yöntemi de olamaz. Eğer dünyada bu yöntemi benimseyenler olursa bu davranış Sovyetlere karşı kurulan ortak savunma düzenlerinde büyük bir delik açacak ve bu delik herkesten önce ve herkesten çok tarafsız dış politika izlemek isteyen ülkeleri tehlikeye atacağı gibi yalnızca Sovyetler Birliği'nin işine yarayacaktır.

İşte, Demokrat Partinin 1950-1960 yılları arasında izlediği dış politikayı ancak bu dört noktanın ışığında anlamak mümkündür.

Demokrat Partinin Dış Politika Uygulaması

1. *A.B.D. ile İmzalanan İkili Anlaşmalar*: Yukarıdaki dört nokta çerçevesi içinde, Demokrat Parti kısa bir süre içinde Türkiye'yi NATO'nun ileri karakolu durumuna sokuvermiş ve Demokrat Parti iktidarı ile birlikte A.B.D. Türk dış politikasının tek dayanağı haline gelmiştir. Türkiye'de İngiltere'nin yıkıcı etkisinin bulunmaması bu gelişmeyi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Gerçekten, Arap ülkelerindeki durumun aksine, İngiltere, II. Dünya Savaşından önce ve gerekse sonra, Türkiye'nin iç ve dış sorunlarına sıkı sıkıya karışmış değildir. Böylece A.B.D. Türkiye'de bir yandan en büyük Batılı müttefikinin hak ve çıkarları, öte yandan bölge devletinin ulusal egemenlik mücadelesi arasında bir orta çözüm yolu bulma sorunu ile karşılaşmamış ve bu durum hem Türkiye ve hem de A.B.D. açısından, ilişkilerin bir bağımlılığa varacak kadar geliştirilmesinde, kolaylaştırıcı ve itici bir unsur olmuştur.¹² O kadar ki, 1954 Haziranında Birleşik Amerika ile imzaladığı bir gizli anlaşma ile (*Askerî Kolaylıklar Anlaşması*)¹³ Türkiye'de bir Amerikan stratejik hava üssü (İncirlik) kurulmasına, Amerikan uçaklarının belli başlı Türk hava alanlarından, Amerikan gemilerinin de belli başlı Türk limanlarından yararlanmalarına, çeşitli tesisler kurulması için Birleşik Amerika'ya Türk topraklarında «bilabedel arazi tahsis»ne razı olunmuştur. Bu anlaşma sonradan yapılan çeşitli ikili anlaşmalarla tamamlanmış ve böylece Türkiye'de Amerikan izleme ve dinleme ağlarının gelişmesi de sağlanmıştır.

Sovyetler Birliği 1957 yılı Ekiminde «Sputnik»i, yani ilk yapma uydusunu uzaya gönderdikten ve böylece Amerikan toprakları-

(12) J. C. Hurewitz, *Middle East Dilemmas, the Background of United States Policy*, New York, Harper and Brothers, 1953, ss. 203-204.

(13) Bu anlaşma için bak.: Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ankara, Ekim Yayınları, 1970, ss. 304-324.

nın dokunulmazlığını ortadan kaldırdıktan sonra A.B.D.'inde başlayan paniğin ilk yardımına koşan da, yine Türkiye olmuştur. A.B.D. bu olay üzerine ortaya çıkan «füze boşluğu»nu (*missile gap*) kapamak için 1957 Aralığında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında orta menzilli Amerikan füzelerinin Avrupaya taşınmasını ve NATO üyelerinin topraklarında çekirdekli başlık stoku yapılmasını önermiş ve bu öneriyi o toplantıda en çok destekleyen devlet Türkiye olmuştur. Türkiye'nin bu davranışında dört nokta çevresinde topladığımız dış politika felsefesi kadar ekonomik yardım alma isteğinin de payı vardır. Bu konuya ilerde değineceğiz. Bunun sonunda iki devlet arasında 1958 Kasımında bir ikili anlaşma daha yapılmış ve İzmir yakınındaki Çiğli'de 15 füzelik bir Jüpiter rampası kurulmuştur.¹⁴ Bilindiği gibi, bu rampa, Birleşik Amerika uzun menzilli füzelerini geliştirdikten ve Akdeniz'e Polaris denizaltıları soktuktan sonra, 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılacaktır.

Türkiye'deki ekonomik durum kötüye doğru yöneldikçe ve halk arasında D.P.'ye karşı duyulan hoşnutsuzluk büyüdüğü, bu partinin liderleri Batıyla kurdukları ilişkileri iktidarlarını korumak için bir araç gibi kullanmak istemişler midir? Bu sorunun kesin karşılığını bulmak güçtür. Fakat, 1958 Irak devriminden sonra, D.P. yöneticilerinin Türkiye'de de aynı nitelikte bir hareket olmasından kaygı duymağa başladıklarını söylemek yanlış değildir kanısındayız. Nitekim, 1959 Martında, A.B.D. ile yalnız doğrudan doğruya saldırılara değil, aynı zamanda «dolaylı» saldırılara da karşı bir İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma kamu oyununda tepkiler yaratmıştır. İmzadan hemen sonra gerek C.H.P. ve diğer partiler ve gerekse aydınlar çevresinde odaklaşan muhalefet, bu anlaşmanın Türkiye'ye dış güvenliği açısından yeni hiçbir şey kazandırmadığını ileri sürmeye başlamışlardır. Onlara göre bu anlaşma, *Eisenhower Doktrini*'nin zaten korunmakta olan bir ülkeye genişletilmesi ve «dolaylı» bir saldırı halinde A.B.D.'nin askerî yardımına ilişkin madde de, bir darbe ile Menderes rejiminin düşürülmesine karşı A.B.D.'ne duruma müdahale etme yetkisi vermektedir. Muhalefet partileri Menderes rejiminin bir seçim sonucu düşürülmesi halinde bile Amerika'nın müdahalesinden endişelenmeğe başladılar. Meclis görüşmelerinde C.H.P. adına konuşan Bülent Ecevit, anlaşmayı eleştirerek hiçbir Avrupa devletinin «dolaylı saldırı» karşısında hükûmetine Amerikan müdahalesi-

(14) *New York Times*, Oct. 31, 1959.

ni davet yetkisi vermemiş olduğunu hatırlattı. Ayrıca, iç muhalefeti tek başına yenemeyeceğini anlayan Cumhurbaşkanı Chamoun'un daveti üzerine bir yıl önce ortaya çıkan Lübnan'a Amerikan askerî müdahalesi ile bu durum arasındaki kaygı uyandıran paralellige de dikkati çekti.¹⁵

2. *Ortadoğu Politikası*: Demokrat Partinin Orta Doğu politikası da ancak yukarıda sıraladığımız dört nokta çerçevesinde anlaşılabilir. Türk güvenliğine hiçbir yenilik getirmeyen Bağdat Pak-tını kurması; 1956 Süveyş bunalımı sırasında ve ondan sonra toplanan Londra Konferanslarında Batılı devletleri desteklemesi; 1957 yılında Suriye ile savaşın eşiğine gelmesi; 1958 Irak devriminden büyük telâşa kapılması, sınırlarındaki komünizm tehlikesini büyüterek Batıdan daha çok ekonomik ve askerî yardım sağlama isteğinin yanında, bu dört nokta çerçevesinde toplanan dış politika felsefesi yüzündendir.¹⁶ Gene aynı felsefe yüzündendir ki, Ortadoğu ülkelerinin milliyetçi ve Batı karşıtı mücadelelerini, yalnız Sovyet nüfuz ve ideolojisinin bölgede güç kazanmasına bağlamış, böylece Ortadoğu ülkelerinin olduğu kadar bütün tarafsız devletlerin de özlem ve isteklerini bir türlü anlayamamıştır. Örneğin, 1955 Bandung Konferansında Batının sözcülüğünü yapacak ve Batı modeli demokrasinin üstünlüklerini sayacak kadar ileri gitmiş; ulusal bağımsızlık savaşları karşısında Batıdan çok Batıcı davranmıştır.

1960 Sonrası Dönemi

Türk yöneticilerinin yönetim felsefesi, 1960 sonrası dönemde de Türk dış politikasını etkilemeğe devam etmiştir.

Türk yöneticileri, 1963 Aralığından bu yana süregelen Kıbrıs bunalımlarının etkisiyle uygulamada bazı esneklikler yapmak gereğini anlamış olmakla beraber, Batı bağlılığını bugün de yalnız bir dış politika ilkesi değil, aynı zamanda bir iç politika zorunluluğu olarak görmektedirler. 1960 devrim hareketinin temel niteliği bunu açıkça ortaya koymaktadır. Devrimler her ne kadar köklerini iç politikadaki huzursuzluktan alırlarsa da, hareket başarıya ulaştıktan sonra ülkenin izlediği dış politikada da çoğu kez ve bazen temelde olmak üzere değişikliğe yol açarlar. Kongo, Küba ve Endonezya örneklerinde olduğu gibi.. Ancak, ilk bildirisinde «*NATO ve CENTO'ya bağlılık*» ilân eden 1960 devrim hareketi Türk dış politikasına hiçbir değişiklik getirmemiş ve büyük ölçüde bu

(15) Oral Sander'in henüz basılmamış Doçentlik Tezi Çalışmasından.

(16) *Ibid.*

nedence, Batı ve özellikle A.B.D.'nde tepki ile karşılanmamıştır. Gerçekten, 27 Mayıs hareketiyle güdülen amaç da, Batılı örneklere uygun liberal bir demokrasi rejiminin ülkede yerleşmesini sağlamaktı. 27 Mayıs izleyen günler içinde, devrim hareketini yürütenler, Amerikan Dışişleri Bakanlığı ile temaslarında amaçlarının Türkiye'de demokratik sürecin yerleştirilmesi olduğunu birkaç kez ifade etmişlerdir.¹⁷

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar dış politika da bir değişiklik ortaya çıkarmamışsa da, 1960 devrimi ile açılan dönemin uzun vadede önemli bir özelliği vardır. Bu da, 1960 devriminden sonra kurulan düzen sayesinde, kamuoyunun çeşitli dilimlerinin ve çeşitli çıkar ya da baskı gruplarının birer siyasal güç olarak belirmeleri ve ortaya çıkan ideolojik akımlarla birlikte Türk dış politikasının çizilmesinde söz sahibi olmak istemeleridir. Bundan başka, Türk dış politikasını yönetenler, bir süredir 1960 devrimiyle birlikte yeniden bir siyasal güç olarak beliren Türk Silâhlı Kuvvetlerinin eğilimlerini de dikkate almak zorunu duymaktadırlar.

Aşırı Uçların Etkisi: Türkiye'deki çeşitli ideolojik akımların, özellikle iki aşırı ucun yöneticiler üzerinde baskı yaparak Türk dış politikasını kendi istedikleri yöne çevirmeye çabalamalarının tarihi daha öncelere, İkinci Dünya Savaşına kadar geri gider. Savaşın başında, Alman-Sovyet işbirliği devam ettiği sürece sessiz duran sosyalist ve nasyonal-sosyalist akımlar, bu işbirliği bozulup Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdığı vakit birbirlerine karşı bir yayılım ateşi açtıkları gibi, hükümet üzerinde de çelişik baskılar yapmağa başlamışlardır. Almanya'dan geniş yardım gören sağcılar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı savaş açması yolunda geniş bir kampanyaya girişmişlerdir. Alman saldırısı durdurulduktan ve Sovyetler Birliği Batıya doğru ilerlemeğe başladıktan sonra, bu kez de solcular Batılılar safında yer alınması için bir karşı kampanya açmışlardır.

Sovyet ilerlemesinin başlamasıyla birlikte, başlıca endişesi Sovyetler Birliği'nin bu arada Türkiye'ye de çıkarabileceği güçlükleri önlemek olan İnönü yönetiminin Kuzey komşumuzu ürkütmemek amacıyla sağcılara karşı geniş bir kovuşturmaya giriştiğini biliyoruz. Buna karşılık, savaştan, özellikle A.B.D.'nin Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi desteklemek kararını almasından sonra da

(17) New York Times, May 31, 1960.

solcular için kovuşturma başladığı gibi, bunlara karşı sokak gösterileri de yapılmıştır. Çoğunluğu hükûmetin bilgisi dışında olmayan bu sokak gösterileri, sonradan, Türk kamuoyunun bir tepkisi diye nitelendirilerek, dış politikada yabancı devletlere karşı birçok kez kullanılacaktır. 6-7 Eylül 1956 olaylarında ve Kıbrıs bunalımının hemen her döneminde olduğu gibi..

Kamuoyunun Etkisi : Türk yöneticileri çok partili düzene geçinceye, hattâ 1960 devriminin getirdiği özgürlük havası yerleşinceye kadar, kamuoyunun çeşitli dilimlerinden gelen baskılara fazla önem vermemişler ve kamuoyu dış politikayı etkileyecek önemli bir güç haline gelmemiştir. Oysa, bugün durum biraz daha farklıdır. Yöneticiler ister istemez kamuoyunu dikkate almakta, ondan etkilenmektedirler. Ancak, bu etki oldukça sınırlı görünüyor. Gerçekten Türkiye'de, kamuoyunun dış politikanın şekilleneceği sınırları göstermek bakımından önemi vardır; yoksa aktif ve olumlu bir etkisi olduğundan, dış politikada radikal değişikliklere yol açacağından söz edilemez.¹⁸

Kamuoyunun bu bazı yasaklar koyucu etkisi, son yıllarda özellikle iki konuda görülüyor. Bunların birincisi Kıbrıs sorunudur. Burada ayrıntılara girmeden şu kadarını söyleyelim ki, Türk yöneticileri 1954 yılına kadar ilgilenmedikleri bu sorunu o zaman kamuoyunun baskısı üzerine ele almak gereğini duydukları gibi, 1963 Aralığından bu yana da, kamuoyunun bu konudaki eğilimlerini devamlı olarak dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bize kalırsa, eğer kamuoyunun devamlı ilgisi ve radikal durum alışları olmasaydı, kısaca bu konuda belirli «yasaklar» koymamış bulunsaydı, Türk yöneticileri şimdiye kadar bu anlaşmazlığı bir tatlıya bağlamanın yolunu çoktan ve kolaylıkla bulurlardı.

Kamuoyunun etkilediği ikinci bir dış politika sorunu da, ikili anlaşmalardır. Demokrat Parti iktidarının, NATO'ya girdikten sonra ve dış politika felsefesi gereğince A.B.D. ile çeşitli anlaşmalar imzaladığını yukarda belirtmiştik. Çoğu gizli olmakla beraber varlıkları çoktandır bilinen bu anlaşmalar, Kıbrıs anlaşmazlığı patlak verip Türkiye'de Batı karşıtı duygular belirinceye kadar büyük bir sorun olmamıştır. Fakat Kıbrıs anlaşmazlığı patlak verdikten ve Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdikten sonra, ikili anlaşmalar da kamuoyunda tartışılmağa başlanmış ve günün konusu olmuştur. Bunda, Türkiye'de 1960'dan sonra geli-

(18) Mehmet Gönübol, *Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi*, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969, ss. 92-125.

şen sol akımın etkisini de hesaba katmak gereklidir. İkili anlaşmalar o derecede önemli bir sorun haline gelmiştir ki, 1965 Ekiminde işbaşına gelen Demirel hükûmeti programına bu konuda hiçbir şey koymadığı halde, kamuoyunun ve özellikle solun baskısı üzerine ikili anlaşmalarla ilgilenmek ve bunları Washington ile görüşme konusu yapmak zorunluğunu duymuştur. Ayrıca, Demirel Hükümetinin programında, 1945'ten bu yana hemen hiçbir programda yer almamış bulunan bazı dış politika ile ilgili noktaların yer alması da böyle bir baskıya bağlanabilir. Arap ülkelerine «meşru» davalarında destek, «Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin ilk örneğini vermiş bir millet olarak» Asya-Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerini desteklemek gibi.¹⁹

1963 Aralığından bu yana süregelen Kıbrıs bunalımının etkisiyle Türkiye'nin Batı bağlılığına bazı esneklikler gelmiş olmakla birlikte, Türk dış politikasını yönetenler bu bağlılıktan vazgeçmeğe niyetli görünmemektedirler. Türk yöneticilerinin bu davranışlarında güvenlik endişesinden çok yönetim felsefelerinin rolü olsa gerektir.

Bu söylediğimize verilebilecek bir örnek, Türkiye'nin Ortak Pazar karşısındaki durumudur. Türkiye, 1959 yılında Ortak Pazar'a bir ucundan ilişmek istediği zaman başlıca endişesi, bu örgütün yardım fonundan yararlanıp ekonomik bakımdan biraz ferahlamaktı. Fakat 1960 devrimiyle birlikte sol akımlar gelişince, Türk dış politikasını yönetenler Türkiye'de bir düzen değişikliğinden korkmaya başlamışlar ve Ortak Pazar'a katılmayı bu değişikliği önleyecek bir yol olarak görmüşlerdir. Türkiye'nin 1963 Eylülünde, daha Ortak Pazar'a katılmanın Türk ekonomisine neler kazandırıp neler kaybettirebileceğinin kesin bir bilançosu yapılmadan bu örgütle bir Ortaklık Anlaşması imzalanması, bize kalırsa, bu amaçlardır. Gerçekten Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna girmesi hem ekonomik ve hem de siyasal bir karardı. 1963'te Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu anlaşmanın siyasal önemi üzerinde durarak şöyle demiştir: «Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye olarak katılımımızın kısa vadeli faydalarından daha önemli olan yönü şudur: Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarfettiği gayretler, bu anlaşmanın gerçekleşmesiyle yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye olarak katılma arzusu, sadece kısa vadeli ve

(19) İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Ankara, Burçak Yayınevi, 1968, s. 482.

basit dış ticaret hesaplarına dayanmamıştır. Çeşitli siyasî, kültürel ve iktisadî bağlarla bağlı olduğumuz Batı Avrupa'nın gitgide kuvvet kazanan birleşme eğilimleri karşısında Türkiye kayıtsız kalamazdı».²⁰ Türkiye'de NATO konusunda yapılmakta olan tartışma da, bu konuda verilebilecek bir diğer örnektir.²¹

EKONOMİK ZORUNLULUKLAR VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türk dış politikasının saptanıp yürütülmesinde önemli rol oynayan bir diğer etken, Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik zorunluluklardır. Türkiye'yi 1930'lardan sonra Batıya yaklaşıma yönelten yalnız, İtalya'dan duyduğu güvenlik endişesi ve Atatürk ile arkadaşlarının yönetim felsefesi değil, aynı zamanda 1930 ekonomik bunalımıyla birlikte beliren durumdur.

1923-1930 Dönemi ve Özel Teşebbüsçülük

1923-1930 yılları arasındaki dönem, dış politikada, savaştan barışa geçiş dönemi diye nitelendirilebilir. Gerçekten, bu dönemde, Türk dış politikasını yönetenler Lausanne'ın çözemediği sorunlarla uğraşmak ve Batıyla ilişkiler kurulmasını engelleyen dikenleri ayıklamak zorunda kalmışlardır. Aynı dönemin ekonomik politikadaki ayırıcı niteliği ise «*özel teşebbüsçülük*»tür.

Ulusal Kurtuluş Savaşını yürütenlerin, kapitülasyonlardan kurtulmak dışında, yeni kurulacak Türk devletinin ekonomik politikası konusunda fazla bir görüş sahibi olmadıkları anlaşılıyor. O kadar ki, bir yandan 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde «*devletin görevleri özel faaliyet inisiyatifinin bittiği noktada başlar*» diye özel teşebbüse öncelik tanınırken, öteyandan Türk kanunlarına uygun olarak çalışacak ve siyasal üstünlük kurmaya kalkışmayacak yabancı sermayeye yurt kapılarının açılması isteniyordu. Kurtuluş Savaşını veren siyasal kadronun zaferden sonra izleyeceği yabancı sermaye politikasını Gazi Mustafa Kemal şu şekilde açıklamaktadır: «*...iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken, zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız. Hayır. Bizim memleketimiz vasidir; çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayi-*

(20) *Ulus*, 15 Eylül 1963.

(21) A. Halûk Ülman, «NATO ve Türkiye», *S.B.F. Dergisi*, C. 22, S. 4 (1968), ss. 143-167.

mize inzımam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin...»²²

1923-1930 yılları arasında Türkiye'de uygulanan özel teşebbüsçülük ve Türkiye'ye giren yabancı sermaye²³ ekonomik anarşi yaratmaktan başka birşeye yaramamıştır. Çünkü, bir kere 1923 yılında Lausanne'da Batılı devletlerin zoruyla imzalanan ve Türk gümrüklerini 1 Eylül 1916 Osmanlı gümrükleri düzeyinde dondurup belli istisnalar dışında, Türkiye'nin ithalat ve ihracata yasaklar koymayacağını öngören beş yıl süreli Ticaret Anlaşması, hem Türk sanayiinin gelişmesini önlemiş, hem de devleti çok verimli gümrük resim ve vergi gelirlerinden yoksun kılmıştır. İkincisi, ulusal sermaye ve ekonomik bilgi kıtlığı, özel teşebbüsün gelişmesini de önlemiştir. İşte bu nedenlerle, 1923-1930 yılları arasında denenen özel teşebbüsle kalkınma politikası tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1930'lardan başlayarak devletçiliğe geçmekten başka çare kalmamıştır.

1930 Ekonomik Bunalımı ve İlk Dış Yardımlar

Türkiye'de bir yandan özel teşebbüs denemesinin uğradığı başarısızlık halk kütlelerini büyük bir memnunsuzluğa sürüklerken, öte yandan 1930 dünya ekonomik bunalımı bu huzursuzluğu daha da arttırmıştır.

Türkiye'de para değerinde düşme, 1930'dan önce başlamıştır. 1929 yılında duyulmağa başlanan enflasyonun başlıca nedenleri arasında yılda ortalama 40 milyon liraya yaklaşan dış ticaret açığını, 1928 anlaşması gereğince ödemeye başladığımız Osmanlı borçlarını²⁴ ve 1923 Ticaret Anlaşmasının süresi tamamlanmadan önce tüccarın düşük gümrüklerle mal stok etme isteğinden doğan itha-

(22) A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971, s. 7.

(23) Ökçün'ün 22 no.lu dipnotunda adı geçen eseri bu gerçeği bütün açıklığı ile belgelemektedir.

(24) Türkiye'nin ödeyeceği borç miktarı 1928 yılında 86.860.000 Türk altını olarak saptanmıştı. Türkiye bu borcu temizlemek için, 1929 yılından başlayarak yılda 5.8 milyon altı lira ödeyecekti. Fakat 1930 ekonomik bunalımı üzerine borcu ödemeye ara vermek zorunda kalınca, Türk-Fransa ilişkileri yeniden gerginleşti. Yapılan uzun görüşmelerden sonra 1933 Nisanında yeni bir anlaşma imzalandı ve Türkiye'nin borcu büyük ölçüde azaltıldı. Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden düzelmiştir ama asıl düzelme 1939'da Hatay sorununun çözümü üzerine olacaktır.

lat yüksekliğini sayabiliriz. 1930 ekonomik bunalımı bütün bunların üzerine eklenmiştir.

Türk ekonomik düzeninin 1930 yılında temelinden sarsılması, iç ve dış politikada önemli sonuçlar yaratmıştır. İç politikadaki sonucu, o sıralarda kurulan Serbest Fırka'nın halk kütleleri arasında hızla yayılmasıdır. Çelişme şuradadır ki, bir parti olarak gelişmesini liberal bir ekonomik düzenin yarattığı huzursuzluğa borçlu olan bu yeni parti, kendisine ekonomik görüş olarak liberalizmi seçecektir.

1930 ekonomik bunalımının dış politikadaki sonucu ise, Türkiye'nin Batıya dönüşüdür. Aslında burada da bir çelişme görülüyor. 1930 ekonomik bunalımından sonra devletçiliğe geçilince Türkiye'nin Batıya değil, fakat plânlı ekonomisinin ilk uygulayıcısı olan Sovyetler Birliği'ne yaklaşması beklenirdi. Fakat Türkiye, o sıralarda hazırlanan ilk Beş Yıllık Plân konusunda Sovyetlerin yardımını görmüş olmakla beraber, devletçilikle birlikte Batıya yaklaşmıştır. Bu çelişmenin başlıca iki nedeni olsa gerektir: Birincisi, Türk yöneticilerinin devletçilikten anladıkları sosyalist bir ekonomi düzeni değil, 1930'lardan sonra, ekonomik bunalımın etkisiyle Batının kapitalist ülkelerinde bile yaygınlaşan devlet müdahaleciliğidir. İkincisi, Türk yöneticileri 1930 yılından sonra kalkınmanın dış finansmanı için Batının yardımını aramışlardır. 1930 yılından sonraki dönemde Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı 1923-1930 arasında izlediği yumuşak politikayı değiştirip yabancı şirketlerin çoğunu devletleştirirken, öte yandan dış yardım aramak için Batının kapısını çalması, o dönemin en ilgi çekici olaylarından biridir.

Türkiye, 1931 ve 1932 yıllarında dış yardım bulabilmek için çeşitli Batı ülkelerine başvurmuştur. Bu arada Saracoğlu başkanlığında bir heyet 1931 yılında Amerika'ya gitmiş, 1932 yılında da İtalya, Almanya ve İngiltere'ye heyetler yollanmıştır. Saracoğlu heyeti Amerika'dan eli boş dönmüş, 1932 ilkbaharında İtalya ile 32 milyon liralık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu kredinin şartları üzerinde yapılan görüşmeler 1934 Nisanına kadar uzayacak ve hiçbir sonuca ulaşamayacaktır.²⁵ İkinci Dünya Savaşı başına kadar Türkiye'nin dışardan sağlayabildiği iki kredinin birincisi 1932 yılında alınan 8 milyon dolarlık Sovyet, ikincisi de 1938 yılında alınan 16 milyon sterlinlik İngiliz kredisidir.

(25) A. Halûk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961, ss. 16-17.

Almanya'ya Ekonomik Bağımlılık

Türkiye 1930'lardan sonra bir yandan Batılı ülkelerle yaklaşmak ve bu ülkelerden yardım almak isterken, öte yandan Almanya ile ekonomik ilişkilerinde bir gelişme olmuştur. İtalya, 1935'te Habeşistan'a saldırıp, Milletler Cemiyeti bu devlete karşı ekonomik zorlama tedbirini aldığı zaman, İtalyan tehdidinden duyduğu büyük endişeden dolayı, Türkiye bu tedbirlere kesinlikle uymuştu. Bunun üzerine, aynı şekilde hareket eden Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya gibi, Türkiye'nin de İtalya ile olan ve epeyce bir yekûn tutan ticareti hemen hemen sıfıra inmişti. İşte, bu durumdan yararlanan Almanya, 1935'lerden başlayarak uyguladığı *clearing* ve takas sistemiyle Güneydoğu Avrupa ekonomisini eline geçirmiştir.²⁶ Ayrıca, 1933'te Hitler'in başa geçmesi ile birlikte Almanya, gittikçe artan bir biçimde, siyasal nüfuzunu da Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya doğru yaymağa başlıyordu.

Türkiye bu gelişmenin dışında kalmamıştır. Örneğin, 1937 yılında, Türkiye dış ticaretinin % 80'ini clearing, takas ve benzeri anlaşmalarla²⁷ bağlı bulunduğu Orta Avrupa ülkeleriyle yapıyor, serbest döviz sistemini kullanan Batı ülkeleri ile ticareti ise ancak % 18'i buluyordu. Dış ticaretinin % 80'ini elinde tutan devletlerin başında ise, Almanya gelmekteydi.²⁸

Böylece Türkiye, 1930'lardan başlayarak Batılı ülkelere yaklaşmakla birlikte, özellikle 1935'ten sonra, ekonomik bakımdan tek dış gelirini sağladığı ve dövizsiz ithal malları elde ettiği Orta Avrupa'ya ve Almanya'ya bağlanmış bulunuyordu.²⁹ Bu durum, yeni ekonomik bağlantılara girene kadar, Türkiye'nin Almanya'ya karşı İkinci Dünya Savaşına ve hatta savaşın sonuna kadar izlediği dış politikayı etkilemiştir. Bu etkeni de hesaba kattığımız takdirde Türkiye'nin savaş içinde, 9 Ekim 1941'de Almanya ile imza ettiği ekonomik anlaşmayı «sürpriz» olarak karşılamamak gerekir. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Almanya'ya 1943 ve 1944 yıllarına ait olmak üzere krom ve diğer hammaddeler verecek, Almanya'dan ise

(26) Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, ss. 12-13.

(27) O sıralarda uygunlandığı biçimde clearing usulünde iki ülke arasında ticaretten doğan tediyeler tarafların ulusal paraları ile yapılırdı. Takas ise malın malla değiştirilmesi şeklinde olmaktadır.

(28) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İkinci Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, ss. 70-71.

(29) **Ibid.**, s. 71.

çelik ve savaş malzemesi olacaktı.³⁰ Gerek Alman-Türk Saldırmazlık Paktı ve gerekse Almanya'ya krom satılması İngiltere tarafından anlayışla karşılanırken, A.B.D. büyük tepki göstererek Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Her ne kadar Türkiye 1942 yılında «Ödünç Verme ve Kiralama» (*Lend and Lease*) kanundan yaralanmağa başlamışsa da II. Dünya Savaşı içinde Türkiye'ye verilen yardım ve iki ülke arasındaki ticaret çok düşük bir seviyede kalmıştır.³¹

Ekonomik çıkarlarının da etkisiyle Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri Savaşın sonuna kadar iyi gitmiş, ancak savaşın sonuna doğru gerek İngiltere ve A.B.D.'nin baskısı ve gerekse B.M.'e kurucu üye olarak girebilmek için Almanya'ya savaş ilân etmiştir.

II. Dünya Savaşı Sonrası Dış Yardım Gereği

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası dönemine elinde bir miktar (276 milyon dolar) altın ve döviz stoku ile girmişti. Ancak, ihracat ile ithalât arasındaki bu lehte fark, sıhhatli bir ekonomik kalkınmanın sonucu olarak değil, fakat savaş süresince ithalâta konulan kısıtlamalar, savaş dolayısıyla halka yükletilen fedakârlıklar ve Türkiye'nin tarım ürünlerine savaşan tarafların artan ihtiyacı yüzünden ortaya çıkmıştı.³² Dolayısıyla savaşın sona ermesi ile birlikte bu sun'î koşullar değişmiş ve Türkiye'nin barış dönemine ekonomisi zayıflamış olarak girdiği açıkça belirmişti. Türkiye'nin bu dönemde ana sorunlarından birisi ekonomik kalkınma konusunu biran önce ele almak ve bunu gerçekleştirmeğe çalışmaktı. Ancak Türkiye iki önemli ekonomik sorunla karşı karşıya bulunuyordu: Savaş sırasında yükselen ihraç fiyatlarını barış zamanının normal seviyesine indirmek ve bir yandan ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutarken, diğer yandan da endüstrisini modernleştirmek ve yeni çalışma alanları açmak.³³ Ayrıca, Türk ekonomisini savaş sonrası koşullarına uydurmak için daha savaş içinde (1944'te) savaş sonrası program ve plânları hazırlanmış ve büyük bir kalkınma ve inşâ hamlesi olarak kabul edilmiş bulunan bu plânların içine, örneğin Karadeniz Ereğlisi Demir ve Çelik Kombinasyonu gibi, savaş öncesi yıllarda çeşitli nedenlerle ele alınamayan büyük çapta işler de sokulmuştu. Bu ekonomik hamleler, aynı zamanda, çok partili yaşan-

(30) **Olaylarla Türk Dış Politikası**. 1919-1965. Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 172. Türkiye 1942 yılı sonuna kadar kromu İngiltere'ye satmayı taahhüt etmişti.

(31) **Ibid.**, s. 173.

(32) **Ibid.**, s. 468.

(33) A. Halûk Ülman, *Türk-Amerikan...*, s. 90.

tıya geçiş döneminde iktidarın ve rejimin tek şansı olarak görül-
mekteydi.³⁴ İşte, ellerinde 276 milyon dolar bir altın ve döviz sto-
ku bulunduğu halde, Sovyetler Birliği ile savaş olasılığını düşün-
erek bu stoku kullanmak ve yine aynı nedenle asker mevcudunu
azaltmak istemeyen Türk yöneticileri, karşılaştıkları bu güçlük-
leri yenmek için bir yandan uzun vadeli iç istikrazlardan, öte yandan
ise dış kredilerden yararlanmak yoluna gitmeyi kararlaştırmışlar-
dır.³⁵ Nitekim, 1946'da hazırlanan üçüncü Beş-Yıllık Plânın öngör-
düğü yatırımların büyük bir kısmının finansmanının dış kaynaklar-
dan temin edilmesi düşünülmüş ve bu nokta plânın daha önceki
plânlardan en büyük farkını oluşturmuştur. Dış yardım sağlamanın
gerekliliğine olan inanç ise II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'-
nin *dış ekonomik ilişkilerine* yön veren politikanın ana unsurudur.
Bu zorunluluğun da savaş sonrasında Türk dış politikasını etkile-
yen en önemli etkenlerden biri olduğunu söylemek de, herhalde
yanlış olmaz sanırız.

Böylece Türkiye yukarıdaki nedenler dolayısıyla II. Dünya Sa-
vaşı bittikten sonra savaştan en güçlü devlet olarak çıkan A.B.D.'-
nin kapısını çalmış ve kredi istemiştir. Türkiye üzerindeki Sovyet
tehdidi arttıkça yardım için A.B.D.'ne yaptığı baskıyı arttırmıştır.
Nihayet, 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşma ile, 4.5 milyon dolar
karşılığında, A.B.D.'ne *Ödünç Verme ve Kiralama Kanunundan*
doğan bütün borçları silinerek, Türkiye'nin ekonomik durumu dü-
zeltmek yolunda ilk olanak sağlanmıştır.³⁶ A.B.D. çeşitli ekonomik
anlaşmalarla 1945-1947 döneminde Türkiye'ye 130 milyon dolar
kredi sağlamış ve bunun 101 milyon dolarlık kısmı 1 Ocak 1947 ta-
rihine kadar kullanılmıştır.³⁷

Ancak, Türkiye'ye asıl Amerikan yardımının gelmesi, Truman
Doktrini dolayısıyla sağlanan 100 milyon dolarlık askerî yardımla
başlamıştır. Truman Doktrini esas olarak askerî nitelikteydi. Dok-
trin ekonomik yönü ise, o sırada (1948) Batı Avrupa'da kurulmuş
ve kurulmakta bulunan diğer ekonomik örgütler çerçevesi içine
alınmıştı. Bunlar içinde en önemlisi *Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü*
(O.E.E.C.) çerçevesindeki *Marshall Plânı*dır. İşte, Truman Dok-
trini ve Marshall Plânından yardım alınmağa başlanması Türk dış
politikasının Batılı devletler ve özellikle A.B.D.'ninkine bağlanmasın-
da ilk adımdır ve bu, Türkiye'ye verilen 100 milyon doların ötesinde

(34) Bak. : Ş. S. Aydemir, *op. cit.*, ss. 404-412.

(35) Ülman, *op. cit.*, s. 90.

(36) *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 27, ss. 1135-1138.

(37) Oral Sander'in henüz basılmamış Doçentlik Tezi çalışmasından.

bir anlam taşır. Türkiye'nin A.B.D. ile çok yönlü ve sıkı işbirliğine girişmesinde ilk adımı oluşturur.

Bu sıralarda Türkiye'deki Batı ve özellikle onun önderi durumunda bulunan A.B.D. etkisi şöyle açıklanmaktadır: «Şurası bir gerçektir ki, son üç yıl içinde (1948-1951) A.B.D. Türkiye'de devletçiliğe karşı ve özel teşebbüs için ağır baskıda bulunmuştur ve C.H.P. hükümetinin bu yöndeki çabaları, büyük ölçüde, Amerikan yardımlarında öne sürülen koşulların ve Amerikalı uzmanların tavsiyelerinin bir sonucudur».³⁸ Gerçekten, II. Dünya Savaşından sonra hazırlanan kalkınma program ve plânları her ne kadar karma ekonomi sistemini kalkınma yöntemi olarak benimsemişlerse de, kısa bir süre sonra bunlar rafa kaldırılmış,³⁹ ve Türkiye'de liberal bir ekonomi sistemi yerleşmiştir. Türkiye'nin 1949-1952 yılları arası NATO'ya girebilmek için mücadelesi ve girişi, güvenlik endişelerinin yanısıra, Batı demokrasilerinin revaçta liberal ekonomik sisteminin bu yolla Türkiye'de daha kolay yerleşip korunabileceğine olan inancın sonucu olmuştur.

Demokrat Partinin Ekonomik Politikası ve Dış Politikaya Etkisi

Demokrat Partinin 1950 yılında iktidarı ele alması yalnız siyasal değil, ekonomik bakımdan da önemli bir aşama olarak kabul edilmelidir. II. Dünya Savaşından sonra yavaş yavaş etkin bir hale gelmeğe başlayan liberalizm, D.P. Programının temel ekonomik görüşü olmuş ve Parti Sözcüsü Muhlis Ete, ekonomik alanda özel sektöre verilen önemi şöyle belirtmiştir: «Bize göre devletin iktisadî siyaseti, hususi mülkiyete dayananan, ferdin iktisadî hürriyetlerini koruyan ve iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan bir rejimdir».⁴⁰

Gerçekten, Demokrat Parti dayandığı halk kütleleri dolayısıyla böyle bir ekonomik politika izleme durumundaydı. Çünkü, kütleler kendilerine oy hakkı tanınınca, devletten çok şey ister hale gelmişlerdi. «Ucuz hayat, fazla gelir, bütün unsurlarıyla refah, derhal yerine getirilmesi gereken ihtiyaçlar haline gelmiş»⁴¹ ve bu nedenle Demokrat Parti daha başlangıçta C.H.P.'nin devletçi, tutucu, müdahaleci ve dikkatli ekonomik politikasını ağır bir şekilde yer-

(38) *Ibid.*

(39) Aydemir, *op. cit.*, s. 413.

(40) *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 489.

(41) Turan Güneş, «Demokrat Parti Neydi?» *Yön*, Yıl 1, Sayı 4 (10 Aralık 1961), s. 15.

miştir. Böylece Demokrat Parti kısa bir zaman içinde gerek C.H.P. yönetimine karşı olan toprak ağaları —bunlar C.H.P.'nin günün birinde toprak reformunu çıkarabileceğinden korkuyorlardı— ve gerekse Cumhuriyet devrinde bir hayli çoğalmış olan ticaret ve sanayi burjuvazisini de⁴² arkasına almış ve bir *ekonomik büyüme* (expansion) politikasına başlamıştır. İşte, Demokrat Partiyi 1950'den sonra geniş dış yardım aramaya iten nedeni, böyle bir ekonomik büyümeyi finanse etmek endişesinde aramak gerekir. Bunun için ilk adım olarak *Avrupa Tediye Birliği Anlaşmasına* katılarak, Birliğin öngördüğü ticareti serbestleştirme yoluna gidilmiştir. A.B.D.'nden gelen yardımın artmasının yanısıra tarımda makineleşme, ekim alanlarının hızla genişletilmesi, iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması ve Kore Savaşının yarattığı yüksek dünya konjonktürünün yardımıyla 1950-1953 dönemi Türk ekonomisinde büyük canlılık ve bolluk dönemi olmuştur.

Bu 1950-1953 döneminde Demokrat Partinin gerek NATO içinde ve gerekse dışında imzaladığı ikili anlaşmalarla, Türkiye'yi bir ittifakın gereksinmelerinin ötesinde A.B.D.'ne bağlayıp, NATO'nun ileri bir karakolu haline getirmesi, kendisine askerî bakımdan hiçbir yeni güvence getirmeyen Balkan ve Bağdat Parktlarının kurulmasında etkin rol alması ve kraldan çok kralcı davranarak Bandung Konferansında Batının sözcülüğünü yapması, daha çok dış yardım sağlamak için Batının gözüne hoş görünme politikasına bağlanabilir.

Dönemin ilk yıllarında hızla artan yatırımlar başlıca iki kaynaktan karşılanıyordu: Tarımdaki büyük ürün artışı ve dış yardımlar. Ancak, 1950-1960 döneminin ortalarına doğru ekilebilir toprakların sınırlarına varılması ve iyi ürün yıllarının sona ermesi ile «dar boğazlar» kendini gösterdi. Zorlamalar enflasyona, gittikçe büyüyen dış ödemeler açığına yol açtı ve ekonomi dengeden çıktı.⁴³ Ayrıca, Demokrat Partinin ekonomik politikasının diğer dayanağı olan dış yardımlar da azaldı. 1955'te Türk ekonomisi enflasyonist bir baskı altında kalınca, A.B.D. Menderes rejiminin sağlam olmayan ekonomik politikasını sonuna kadar desteklememeğe karar vererek Türkiye'ye yaptığı yardımı kısıtı ve stablizasyona gidilip bir

(42) Özellikle savaş içinde ithalatın kısılması ve karaborsanın alabildiğine yayılması sonucunda ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içinde bir grup muazzam vurgunlar vurmuştur. Bu konuda bak.: Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, ss. 55-62.

(43) **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 490.

istikrar programı hazırlanmadıkça yardımı arttıramayacağını da belirtti.⁴⁴ Menderes yönetimi 1958 yılına kadar bu yola başvurmamış ve «soğuk savaş»ın devamını (ki, A.B.D.'nin genel olarak dış yardımı azaltmasının nedenleri arasında, Khrushchev'in «barış içinde birarada yaşama» politikasının bir sonucu olarak 1955'lerden sonra «soğuk savaş»ın şiddetinin azalması da vardır) dış yardımın kesilmemesi için gerekli gördüğünden 1956-1958 yılları arasında sınırlarındaki komünizm tehlikesini abartarak A.B.D.'nin Türkiye'ye ilgisini artırmağa çalışmıştır. Türkiye'nin bu yıllarda ortaya çıkan Ortadoğu bunalımlarında Arap devletlerine karşı sert tutumunu, Bağdat Paktını güçlendirmek için A.B.D.'nin pakta tam üye olarak katılmasını sağlamağa çalışmasını ve 1957 Aralık NATO Bakanlar Konseyi toplantısında A.B.D.'nin füze üslerinin kurulmasına (Jüpiter füzeleri) hemen izin vermesini bu çerçevede görmek ve yorumlamak yanlış olmaz.

Türk Hükümeti hem iç ve hem de dış baskılar sonunda, Haziran-Temmuz 1958'de, *Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü* ve *Uluslararası Para Fonu Örgütünde* çalışan uzmanların da görüşlerini alarak bir *İstikrar Programı* hazırladı. Buna uygun olarak, para kıymetinin ayarlanmasına, bütçenin denkleştirilmesine, ithalâtın düzenlenmesine ve yatırımların verimli alanlara yöneltilmesine çalışıldı.⁴⁵ Ayrıca askerî teknolojideki⁴⁶ ve uluslararası politikadaki değişikliklerin sonucu olarak Türkiye'nin A.B.D. açısından stratejik önemi yeniden artmış olduğundan bu yıllarda Türkiye'ye verilen Amerikan yardımında da bir artış görülmüştür. İşte bunların sonucu olarak her ne kadar 1958'den sonra enflasyonist gidiş durdurulmuş ve fiyatlar normale yaklaşmış ise de, bu kez ekonomik bir durgunluk ortaya çıkmıştır.

Başbakan Menderes'in 1960 Mayısında Moskova seyahatinin plânlanması ve 27 Mayıs Devrimi böyle bir ekonomik durgunluk içinde olmuştur,

1960 Sonrası Dönemi

27 Mayıs Devriminden sonra iktidara geçen Millî Birlik Komitesi, Cemal Gürsel'in deyimi ile «pek kötü bir ekonomik miras»

(44) Oral Sander'in henüz basılmamış Doçentlik Tezi Çalışmasından.

(45) **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 491.

(46) Teknolojik gelişmelerin Türk dış politikası üzerindeki etkileri ise bundan sonra yayınlanacak olan «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, III,» başlıklı makalemizde incelenecektir.

devralmıştır.⁴⁷ Bu mirasın getirdiği ekonomik darlık, devrimi izleyen psikolojik etkenler, heyecanlar, beklenen tedbirler ve tereddütler sonucu artmıştır. Yılların biriktirdiği dış borçlar ise Cemal Gürsel'i «O kadar çok ki, nasıl ödeyeceğiz ve nasıl dünyadaki itibarımızı yeniden ihya edeceğiz?» dedirtecek kadar artmıştı.⁴⁸ Böylece Türk ekonomisi bir «dar boğaz»a girmiş bulunmaktaydı. Bu dar boğazdan kurtulmak için Millî Birlik Komitesi yönetiminin bol dış yardıma ihtiyacı vardı ve böyle bir ekonomik yardım için çalınacak ilk ve en önemli kapı, devrimin iki ülke arasındaki ilişkileri bozmayacağını anlamış bulunan A.B.D. idi. Zira yeni yönetim ilk iş olarak ittifaklarına bağlı kalacağını ve izlemekte olduğu dış politikayı değiştirmeyeceğini ilân etmiş bulunmaktaydı. Cemal Gürsel dış yardım gereğini şöyle açıklıyor :

«Fakat şunu unutmamalıdır ki, bu, çok fazla olan borçları öderken, NATO camiası için hayati ehemmiyeti olan Türk iktisadi ve askeri kalkınma işi de sekteye uğrayacaktır. Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırmalıdır».⁴⁹

Yeni rejimin dış yardım gereği o kadar fazlaydı ki, Cemal Gürsel aynı konuşmasının sonlarına doğru, «Şimdi size söylemeyeceğim, birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor ama Amerika'nın bu yardımı yapması daha iyi olur zannediyorum,» diyerek, A.B.D. Türkiye'ye yardım etmediği takdirde Sovyetler Birliği'nden dahi yardım alabileceğini ima etmişti.⁵⁰

A.B.D.'nin tekrar artan dış yardımına karşı Türkiye'nin yeni tavizler vermesi doğaldı. Gerçekten, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra A.B.D. ile imzalanmış bulunan ikili anlaşmalar 1960'dan sonra bir hayli çoklaşmıştır. Süleyman Demirel'in 15 Ekim 1966'da basına açıkladığı gibi, 54 ikili anlaşmanın üçü 1950'den önce, 31'i 1950-1960 arasında, 20'si ise 1960-1965 döneminde imzalanmıştır.⁵¹

(47) Cemal Gürsel 4 Temmuz 1960'da şöyle diyor : «Bu inkilâp önümüze bir sürü sosyal, ahlâkî ve iktisadî meseleler çıkarmış bulunuyor. Kötü ve hatta pek kötü bir mirasın getirdiği bu meseleler içinde bugün için en önemlisinin iktisadî hayatla ilgili olanları olduğunda şüphe etmiyoruz...» **Resmî Gazete**, Sayı 10556 (20 Temmuz 1960), s. 1784.

(48) **Resmî Gazete**, Sayı 10558 (22 Temmuz 1960), s. 1796.

(49) **Resmî Gazete**, Sayı 10559 (23 Temmuz 1960), s. 1804.

(50) **Ibid.**, s. 1804.

(51) **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı 25, Ekim 1966, s. 77.

1960'lardan sonra Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde görülen önemli bir değişiklik, çekilen döviz sıkıntısının bir sonucu olarak tekrar *takas* ve *klering* ticaret sistemine dönülmesi ve böylece Türkiye'nin Doğu Bloku ve özellikle Sovyetler Birliği ile ticarî ilişkilerinde görülen gelişmedir. Aynı zamanda, Dışişleri Bakanı F. C. Erkin'in 1964 sonunda Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmî ziyaretle başlayan ekonomik ilişkilerin artması sürecinde Kıbrıs bunalımında Türkiye'nin müttefiklerinden uğradığı hayal kırıklığının da etkisi vardır. Bu iki etki ile Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri Adalet Partisinin iktidarı döneminde, 25 Mart 1967'de Moskova'da imzalanan ve Türkiye'de kurulacak endüstri tesisleri için Türkiye'ye makine ve malzeme ile Sovyet teknik yardımı yapılmasını öngören anlaşmadır.⁵⁹ Son günlerde çok sözü edilen Türk-Sovyet iyi komşuluk ilişkileri, uluslararası ortamdaki gelişmelerin yarısına, ekonomik zorunlulukların ortaya çıkardığı bir gerek gibi görünmektedir.

(52) «Türk-Sovyet Ekonomik ve Teknik İşbirliği,» **International Affairs**, TRT Dış Haberler Müdürlüğü Tercüme Servisi, 10 Temmuz 1969, s. 2'den.